

بیانیه‌ها و توصیه‌نامه‌های بین‌المللی مرتبط با تبعیض قومی و نژادی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۴/۵

تاریخ پذیرش و انتشار: ۱۳۹۸/۵/۲۸

حمیدرضا اکبرپور^۱

مقدمه

مسئله تبعیض قومی و نژادی از دیرباز تا هم‌اکنون گریبان گیر جامعه بشری بوده است. یونانیان باستان، هندیان و چینی‌ها علی‌رغم خدمات زیادی که به بشریت کرده‌اند در پست شمردن نژادهای دیگر و تبعیض قومی و نژادی سابقه زیادی دارند. نژادپرستی همچنین نقش عمده‌ای در تاریخ معاصر آمریکا بازی کرده است (عضدانلو، ۱۳۸۶: ۶۱۴). این مسئله در ابعاد گوناگون زندگی بشر ورود کرده و مسبب بلایای عظیمی شده است که نسل‌کشی یهودیان و آرامنه در قرن بیستم از نتایج بارز آن است. در این میان جامعه بین‌المللی با توجه به جنبش‌هایی که در نیمه دوم قرن بیستم شکل گرفت و اهمیت روزافزونی که بحث برابری انسان‌ها در برخورداری از حقوق پیدا کرد، تلاش‌هایی را به‌منظور رویه‌سازی برای تثبیت و نهادینه‌سازی این گفتمان انجام داد. این تلاش‌ها در قالب اسناد سازمان ملل تبلور کرد. یکی از مهم‌ترین قالب‌هایی عرضه این اسناد، کنوانسیون است. کنوانسیون‌ها معمولاً برای بیان اراده مشترک کشورها در قبول قواعد حقوق بین‌الملل عمومی به کار می‌رود و تقریباً برای کلیه توافقی‌های صورت گرفته در چهارچوب سازمان ملل متحد از این اصطلاح استفاده می‌شود (عبدالهی، ۱۳۹۳: ۹). همچنین کنوانسیون‌ها موجب قاعده‌مند شدن مناسبات بین‌المللی کشورها می‌شود و نه تنها دولت‌های عضو را به مراعات آن متعهد می‌نماید بلکه با توجه به جهان‌شمولی قواعدی که در بر گرفته است موجب پذیرش گسترده و ضمنی از سوی کشورهای غیر عضو نیز می‌شود. نکته قابل‌ذکر این است که کنوانسیون برخلاف معاهده برای توافقات دو یا چند دولت محدود بکار نمی‌رود بلکه توافقاتی را شامل می‌شود که اکثر کشورها در انعقاد آن مشارکت دارند (مرکز امور حقوقی بین‌المللی، ۱۳۹۰). مهم‌ترین و جامع‌ترین سند برای مقابله با تبعیض قومی و نژادی، "کنوانسیون بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی"^۲ مصوب ۲۱ دسامبر ۱۹۶۵ میلادی است.

بر همین مبنا به اهمیت، ضرورت و بررسی چگونگی شکل‌گیری این کنوانسیون به‌عنوان کنوانسیون معیار در مبارزه با تبعیض نژادی پرداخته خواهد شد. سپس به مواد مرتبط با امور آموزشی اشاره می‌شود و تأثیرات این قوانین بین‌المللی بر سطوح ملی بررسی و تحلیل خواهد شد.

^۱ . باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

^۲ International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination

مفهوم تبعیض نژادی و قومی

تبعیض نژادی در اسناد متعدد از جمله در بند سه ماده یک منشور ملل متحد، ماده دو اعلامیه جهانی حقوق بشر و ماده دو میثاقین مورد اشاره قرار گرفته است و به طور خاص هم در کنوانسیون بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی مورد تأکید قرار گرفته است. این مفهوم به گونه‌ای کلی تحت اصل عدم تبعیض^۳ در نظام حقوق بشر، امری مسلم و پذیرفته شده است (Jayawickrama, ۲۰۰۲: ۱۷۴). طبق بند یک ماده یک این کنوانسیون، اصطلاح تبعیض نژادی اطلاق می‌شود "به هر نوع تمایز و ممنوعیت یا محدودیت و یا رجحانی که بر اساس نژاد و رنگ یا نسب و یا منشاء ملی و یا قومی مبتنی بوده و هدف یا اثر آن از بین بردن و یا در معرض تهدید و مخاطره قرار دادن شناسایی یا تمتع و یا استیفاء در شرایط متساوی از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی در زمینه سیاسی و اجتماعی و فرهنگی و یا در هر زمینه دیگری از حیات عمومی باشد".

زمینه صدور، ضرورت و اهمیت موضوع

در مقدمه کنوانسیون به دلایل تدوین این کنوانسیون اشاره شده است. مهم‌ترین دلایل تدوین این کنوانسیون در اشاره‌های صریح بند سه ماده یک منشور سازمان ملل و ماده دو اعلامیه جهانی حقوق بشر نهان است. این دو سند با توجه به شرایط حاصل شده از جنگ جهانی دوم بر دستیابی به همکاری بین‌المللی برای ترویج احترام به حقوق بشر بدون تمایز نژادی تأکید دارد. علاوه بر این شرایط نیمه دوم قرن بیستم و جنبش ضد استعماری که شکل گرفته بود، سبب ساز شد چند اعلامیه دیگر نیز در پشتیبانی از منشور ملل متحد و اعلامیه جهانی حقوق بشر صادر شود. اعلامیه مورخ ۱۴ دسامبر ۱۹۶۰ میلادی راجع به اعطای استقلال به کشورها و ملل مستعمره^۴، اعلامیه مورخ ۲۰ نوامبر ۱۹۶۳ میلادی راجع به رفع هر نوع تبعیض نژادی^۵، کنوانسیون رفع تبعیض در مورد شغل و حرفه مصوب سازمان بین‌المللی کار در سال ۱۹۵۸ میلادی^۶ و کنوانسیون مبارزه با تبعیض نژادی در زمینه آموزش که از طرف یونسکو در سال ۱۹۶۰ میلادی^۷ به تصویب رسید.

ضرورت بنیادین تدوین کنوانسیون بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی، ریشه در شرایط ویژه دهه پنجاه و شصت میلادی دارد که کشورهای تازه استقلال یافته خواهان حضور در مجامع بین‌المللی بودند و از سمت دیگر نگرش مارکسیستی در اوج دوران نفوذ خود بود. همچنین جلوگیری از اتفاقاتی که در نیمه اول قرن بیستم در نتیجه

^۳ Non-Discrimination

^۴ Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples

^۵ Declaration on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination

^۶ Convention concerning Discrimination in Respect of Employment and Occupation

^۷ Convention against Discrimination in Education

تبعیض نژادی و قومی افتاده بود، ضرورت تدوین کنوانسیون فرآگیر را ناگزیر کرده بود. اهمیت این کنوانسیون نیز در جامع و کامل بودن این سند نسبت به تمامی اسناد دیگری بود که تاکنون صادر شده بود. همچنین این کنوانسیون اولین معاهده حقوق بشری بود که در آن دولت‌های تازه استقلال یافته و مستقل حضور داشتند و نقش مهمی و تعیین کننده در تدوین آن ایفا کردند. علاوه بر این، تأسیس کمیته مبارزه با تبعیض نژادی^۸ که طبق ماده ۸ این کنوانسیون از سال ۱۹۷۰ میلادی نظارت بر این کنوانسیون را شروع کرد، بر اهمیت دوچندان این کنوانسیون افزود.

تاریخچه (سازمان‌های بانی، مراحل تصویب)

کنوانسیون بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی توسط مجمع عمومی سازمان ملل متحد و در جلسه‌ای عمومی با ۱۰۶ رای به تصویب رسید. پیش از آن مجمع عمومی سازمان ملل، قطعنامه‌ای را در سال ۱۹۴۶ میلادی صادر کرد با این مضمون که منافع بشر دوستانه با پایان دادن فوری به آزار و اذیت و تبعیض نژادی و مذهبی است. اما ریشه اصلی این کنوانسیون در اقدامات ضد یهودی بود که در سال‌های ۱۹۵۹ و ۱۹۶۰ میلادی رخ داده بود. این اتفاقات منجر به صدور قطعنامه‌ای از سوی کمیسیون فرعی سازمان ملل متحد در زمینه پیشگیری از تبعیض و حمایت از اقلیت‌ها^۹ در سال ۱۹۶۰ میلادی شد. با این وجود در سال ۱۹۶۲ میلادی کمیته سوم مجمع عمومی تصمیم گرفت که مسائل مربوط به تبعیض نژادی و مذهبی را از هم جدا کند و به همین اساس در دو قطعنامه جداگانه خواستار تهیه اعلامیه‌های پیشنهادی و کنوانسیون‌هایی جداگانه با موضوع تبعیض نژادی و عدم تحمل مذهبی^{۱۰} شد. بر همین اساس اعلامیه مورخ ۲۰ نوامبر ۱۹۶۳ میلادی راجع به رفع هر نوع تبعیض نژادی صادر شد که شامل یازده ماده بود اما تعریف مفهوم تبعیض نژادی در آن قرار نداشت. پس از آن پیش‌نویس یک کنوانسیون ده ماده‌ای با یک مقدمه توسط کمیسیون فرعی پیشگیری از تبعیض و حمایت از اقلیت‌ها در ژانویه سال ۱۹۶۴ میلادی به کمیسیون حقوق بشر^{۱۱} فرستاده شد که ماده‌های مهم آن را تصویب کرد. پس از آن در ژوئیه ۱۹۶۴ میلادی به مجمع عمومی فرستاده شد و متن نهایی کنوانسیون در دسامبر ۱۹۶۵ به تصویب رسید. بنابراین روندی که با قطعنامه مبارزه با اقدامات ضد یهودی در سال ۱۹۶۰ میلادی شروع شده بود در نهایت تبدیل به مهم‌ترین ابزار الزام‌آور بین‌المللی در مورد تبعیض نژادی و قومی شد (Keane & Waughray, ۲۰۱۷: ۳-۶).

^۸ Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD)

^۹ Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities

^{۱۰} Religious intolerance

^{۱۱} United Nations Commission on Human Rights

کشورهای متعهد به اجرا

تاکنون ۱۸۰ کشور به این کنوانسیون پیوسته‌اند. آخرین مورد عضویت در این کنوانسیون مربوط به جزایر مارشال است که در سال ۲۰۱۹ میلادی به این کنوانسیون پیوست. ایران نیز در تاریخ ۸ مارس ۱۹۶۷ میلادی، این کنوانسیون را امضاء و در ۲۹ اوت ۱۹۶۸ میلادی به آن پیوسته است (United Nations, ۲۰۱۹).

بندهای مرتبط با آموزش و برنامه درسی

به‌طور کلی در سه قسمت از این کنوانسیون به مبحث آموزش و تعلیم اشاره شده است. اولین مورد در قسمت مقدمه کنوانسیون است که متذکر شده است این کنوانسیون با توجه به مفاد کنوانسیون مبارزه با تبعیض نژادی در زمینه آموزش مصوب ۱۹۶۰ میلادی تدوین شده است. در ماده یک مبارزه با تبعیض نژادی در زمینه آموزش، اصطلاح تبعیض شامل هرگونه تمایز، محرومیت، محدودیت یا اولییتی است که بر اساس نژاد، رنگ، جنسیت، زبان، مذهب، عقیده سیاسی یا هر عقیده دیگری، خاستگاه اجتماعی یا ملی و وضعیت اقتصادی یا شرایط تولد به وجود می‌آید و هدف یا پیامدش تخریب یا تضعیف برخورد یکسان آموزشی و به‌ویژه موارد زیر است:

- الف) محروم کردن فرد یا گروهی از افراد از هر نوع یا هر سطح آموزش،
- ب) محدود کردن فرد یا گروهی از افراد به استفاده از کیفیت آموزشی پایین‌تر،
- ج) تأسیس یا تداوم مؤسسات یا نظام‌های آموزشی جداگانه برای افراد یا گروه‌ها البته با توجه به شروطی که در بند ۲ این کنوانسیون ذکر شده یا
- د) تحمیل شرایط ویژه به فرد یا گروهی از افراد که مغایر با منزلت انسانی است.

در این کنوانسیون اصطلاح "آموزش" به کلیه سطوح آموزش و انواع آن اطلاق می‌شود و شامل دسترسی به آموزش، معیار و کیفیت آن و شرایطی که تحت آن آموزش ارائه می‌شود، است. علاوه بر این در ماده سه این کنوانسیون برای کشورهای عضو تکالیفی را به‌منظور حذف و جلوگیری از تبعیض آموزشی برشمرده است که عبارت‌اند از:

الف) هر نوع تمهیدات قانونی و دستورالعمل اداری و هرگونه فعالیت اداری را که باعث تبعیض در آموزش می‌شود، ملغی و متوقف سازند،

ب) رفع هرگونه تبعیض در پذیرش دانش‌آموزان و دانشجویان در مؤسسات آموزشی را حتی در صورت لزوم از طریق قانون‌گذاری تضمین کنند،

ج) اجازه ندهند که مراجع دولتی در کمک به اتباع کشور خود هیچ‌گونه استثنائی قائل شوند مگر اینکه این استثناء بر اساس شایستگی یا نیاز شاگردان صورت گیرد آن‌هم در قالب کاهش شهریه، اعطای بورس تحصیلی یا سایر اشکال کمک به آن‌ها نظیر فراهم ساختن تسهیلات یا دادن مجوز جهت ادامه تحصیل در کشورهای خارجی،

د) اجازه ندهند شاگردان صرفاً به دلیل تعلق به گروه خاص از امتیاز کمک‌های مراجع دولتی به مؤسسات آموزشی برخوردار شوند و یا با محدودیت در استفاده از این کمک‌ها مواجه گردند،

ه) برای اتباع خارجی مقیم در سرزمین‌های خود به‌اندازه اتباع خود امکان دسترسی به آموزش را فراهم آورند.

برای تسهیل این فعالیت‌ها و بهبود عملکرد کشورهای عضو، در ماده چهار این کنوانسیون راهکارها و تمهیداتی اشاره شده است. بر این اساس کشورهای عضو باید مسئولیت تدوین، توسعه و به‌کارگیری یک سیاست ملی را بر عهده گیرند که از طریق روش‌های متناسب و سازگار با شرایط و کاربرد ملی، خواهند توانست از تساوی در استفاده از فرصت‌های آموزشی و برخورد با دانش‌آموزان و دانشجویان به‌ویژه در موارد زیر حمایت نمایند:

الف) آموزش ابتدایی رایگان و اجباری، دسترسی و دستیابی همگان به همه اشکال آموزش متوسطه، دسترسی یکسان همگان به آموزش عالی بر اساس توانایی فردی، تضمین پیروی همگان از قانون اجباری ورود به مدرسه،

ب) تضمین کنند که معیارهای آموزشی در همه مؤسسات آموزشی عمومی هم‌سطح، برابر و شرایط مربوط به کیفیت آموزش نیز در آن‌ها یکسان است،

ج) تشویق و جدیت در آموزش افرادی که هیچ‌گونه آموزش ابتدایی دریافت نکرده‌اند و یا دوره آموزش ابتدایی را کاملاً به پایان نرسانده‌اند از طریق روش‌های مناسب و تداوم آموزش این افراد بر اساس توانایی فردی‌شان،

د) ایجاد شرایطی که همگان بتوانند بدون تبعیض، شغل معلمی را بیاموزند.

برای تضمین عملکرد کشورهای عضو نیز ماده هفت این کنوانسیون به راهکار گزارش‌های دوره‌ای اعضای کنوانسیون اشاره کرده است. بر اساس این ماده، کشورهای عضو این کنوانسیون در گزارش‌های دوره‌ای که به کنفرانس عمومی سازمان تربیتی، علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو) ارائه می‌دهند باید در مورد مفاد قانونی و اجرایی و دیگر فعالیت‌هایی گزارش دهند که در راستای به‌کارگیری این کنوانسیون اتخاذ کرده‌اند. از جمله این فعالیت‌ها می‌توان به تدوین و توسعه سیاست ملی تعریف‌شده در ماده چهار و نیز نتایج حاصله و موانع پیش رو در به‌کارگیری این خط‌مشی اشاره نمود. همچنین طبق ماده شش، کشورهای متعاقد به‌منظور اجرای کنوانسیون، بیشترین توجه خود را صرف توصیه‌نامه‌هایی خواهند کرد که از این‌پس توسط یونسکو به‌منظور ایجاد فرصت آموزشی برابر و رفتار یکسان آموزشی اتخاذ می‌شود. این توصیه‌نامه‌ها، اقداماتی را مشخص می‌کنند که باهدف مقابله با اشکال مختلف تبعیض در آموزش صورت می‌گیرد.

دومین قسمت از اشاره به موضوع آموزش و تعلیم در ماده پنج کنوانسیون بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی ذکر شده است. بر اساس این ماده، دول عضو طبق تعهدات اساسی مندرج در ماده دو همین کنوانسیون متعهد می‌شوند که تبعیض‌های نژادی را به هر شکل و صورتی که باشد ممنوع و ریشه‌کن سازند و حق هر فرد را به مساوات در برابر قانون و به‌ویژه در تمتع از حقوق ذیل این ماده بدون تمایز از لحاظ نژاد یا رنگ یا ملیت یا قومیت تضمین نمایند. یکی از مهم‌ترین این حقوق که در ماده پنج به آن اشاره شده است، حق تحصیل و کارآموزی حرفه‌ای است.

سومین قسمت از اشاره به موضوع آموزش در ماده هفت کنوانسیون بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی ذکر شده است. این ماده طرف‌های متعاقد را وادار می‌کند تا "اقدامات فوری و مؤثر" به‌ویژه در باب آموزش و پرورش برای مبارزه با تعصبات نژادی و تشویق درک و تساهل بین گروه‌های نژادی، قومی و ملی انجام دهند. این ماده، برجسته‌ترین بخش این کنوانسیون در باب مبارزه و جلوگیری از تبعیض قومی و نژادی در زمینه آموزش و پرورش است.

تأثیرات کنوانسیون بر آموزش و برنامه‌های درسی در ایران و جهان

بررسی میزان پذیرش کنوانسیون بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی و کنوانسیون مبارزه با تبعیض نژادی در زمینه آموزش که به ترتیب ۱۸۰ و ۱۰۴ عضو دارد به‌خوبی نشان از عمق پذیرش و تأثیرگذاری مسئله مبارزه با تبعیض قومی و نژادی در مسئله آموزش و تعلیم است (UNESCO, ۲۰۱۹). این کنوانسیون‌ها به‌ویژه کنوانسیون بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی، تأثیر قابل‌توجهی در قوانین ملی داشته است و موجب شده است تا بسیاری از کشورها قوانینی را برای جلوگیری از تبعیض نژادی در امور آموزشی تصویب نمایند (Coussey, ۲۰۰۲: ۱۰). علاوه بر این، تجربه اروپا و آمریکا شمالی طی نیم‌قرن گذشته نشان می‌دهد که تغییرات اجتماعی گسترده‌تر به‌ویژه در رسانه‌های جمعی از جمله تلویزیون، روزنامه و سینما، مسافرت‌های خارجی همراه با تماس با افراد مناطق دیگر جهان و تغییرات ناشی از تغییر از یک نسل به نسل دیگر در دستیابی به اهداف این کنوانسیون به‌ویژه ماده هفت آن بسیار تأثیرگذار بوده است (Keane & Waughray, ۲۰۱۷: ۴۳).

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

کنوانسیون بین‌المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی که بر مبنای مفاد کنوانسیون مبارزه با تبعیض نژادی در زمینه آموزش تدوین و مصوب شد به‌تدریج به‌عنوان کنوانسیون معیار در زمینه تبعیض نژادی شناخته شد. این کنوانسیون با توجه به پذیرش اکثریت قریب به‌اتفاق آن از سوی دولت‌ها، زمینه‌ساز تعهداتی برای دولت‌ها شد که

موجب تغییر قوانین در سطوح ملی شد. این قوانین از جمله در باب جلوگیری از تبعیض قومی و نژادی در مسئله آموزش است. به‌ویژه ماده هفت این کنوانسیون، کشورهای متعاقد را ملزم به اقدامات فوری و مؤثر در زمینه جلوگیری از تبعیض نژادی در زمینه آموزش و پرورش می‌نماید. این تعهد با توجه به پذیرش کنوانسیون از سوی ۱۸۰ کشور، به قبول مسئولیت جامعه جهانی در این باب اشاره دارد و نتیجه آن نیز منجر به این امر شده است که حق آموزش و بهره‌گیری از لوازم و اسباب آن از حقوق بی‌قید و شرط برای هر انسان است. همچنین برخی تغییرات اجتماعی سبب تغییر دیدگاه‌های گذشته شده است و این خود چشم‌انداز مثبت و روشن‌تری از امروز را ترسیم می‌کند.

منابع

- عبدالمهدی، سید محمدعلی (۱۳۹۳). آشنایی با مفاهیم حقوق عمومی بررسی؛ مفهوم معاهده بین‌المللی، تهران، پژوهشکده شورای نگهبان
- عضدانلو، حمید (۱۳۸۶). آشنایی با مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی، چاپ دوم، تهران، نشر نی
- مرکز امور حقوقی بین‌المللی (۱۳۹۰). توافقنامه‌ها و کنوانسیون‌های بین‌المللی، وبسایت مرکز امور حقوقی بین‌المللی، قابل دسترس در آدرس:

[www.saamad.ir/portal/home/?۲۰۴۳/\(۱۳۹۸%۲۰۴۳\)](http://www.saamad.ir/portal/home/?۲۰۴۳/(۱۳۹۸%۲۰۴۳))

- Coussey, Mary (۲۰۰۲). Tackling racial equality: international comparisons, College of Policing Website, Available in: library.colgele.police.uk/docs/hors/hors۲۳۸.pdf
- Jayawickrama, Nihal (۲۰۰۲). the Judicial Application of Human Rights law National, Regional and International Jurisprudence, Cambridge, Cambridge University press
- Keane, David & Annapurna Waughray (۲۰۱۷). Fifty Years of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination: A Living Instrument, Oxford, Oxford University Press
- UNESCO (۲۰۱۹). What you need to know about the Convention against Discrimination in Education, UNESCO Website, Available in: <https://en.unesco.org/news/what-you-need-know-about-convention-against-discrimination-education>
- United Nations (۲۰۱۹). International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, United Nations Treaty Collection Website, Available in:

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-2&chapter=4&clang=_en (۱۰ May ۲۰۱۹)

